

Społeczeństwo obywateli?

**Obywatelskość w procesie
cywilizowania**

*Wszystkim, dla których
drogi jest obywatelski ideał*

Bydłęctwo i człowieczeństwo toczą nieustającą walkę – powiedział z powagą.

– W jednym jestestwie. Wspinamy się i spadamy. I tak bez końca. Ta wieczna wędrówka Syzyfa w naszej duszy – posmutniał. – Tylu zginęło marnie na tej drodze. [...]

– Od Bizancjum zaczęła się zaraza – wtrącił ojciec. – Azja wdarła się w harmonijny łańdź śródziemnomorskiego świata. [...] A jeszcze później Hunowie, Mongołowie, Moskale! Prawdę mówię, panie profesorze?

– Ciszej! – szepnął pan Karol. Różni tu przecież przychodzą!

Spojrzał podejrzliwie na siedzącego przy najbliższym stole osobnika. [...]

Nadchodził wreszcie upragniony przez Hektora moment, kiedy ojciec wzywał pana Karola do turnieju wiedzy o starożytnej historii.

– W ten sposób – wyjaśnił ojciec – akcentujemy swą więź z kulturą śródziemnomorską. Na razie odcięci, a jednak nie poddajemy się, rozumiesz chłopcze?

Marek Nowakowski, *Empire*

ARKADIUSZ PEISERT

Społeczeństwo obywateli?

**Obywatelskość w procesie
cywilizowania**

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2018

Recenzja
prof. dr hab. Aleksander Manterys

Redakcja wydawnicza
Katarzyna Ambroziak

Projekt okładki i stron tytułowych
Karolina Zarychta

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Na okładce wykorzystano reprodukcję obrazu Hansa Holbeina (młodsze-
go), *Ambasadorowie*, 1533 r., ze zbiorów National Gallery w Londynie
(na prawach wolnego dostępu – domena publiczna)

Publikacja dofinansowana z działalności statutowej Instytutu Filozofii, Socjologii
i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego oraz ze środków Fundacji Norberta Elias

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-670-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Cywilizowanie jako droga do obywatelskości	9
 Rozdział 1. Obywatelskość jako cywilizowanie	17
1.1. Społeczeństwo obywatelskie jako kategoria socjologiczna	19
1.2. Tęsknota za „cywilizowanym społeczeństwem obywatelskim”	26
1.3. Obywatelskość jako kultura	30
1.4. Obywatelskość jako innowacja cywilizacyjna	32
 Rozdział 2. Koncepcja procesu cywilizowania i jej miejsce w socjologii Eliasa	35
2.1. <i>O procesie cywilizacji</i> – oryginalność czy synteza?	35
2.2. Cywilizacja jako wewnętrzna pacyfikacja popędów	41
2.3. Cywilizacja jako racjonalizacja	47
2.4. Eliasowska socjogeneza racjonalizacji przez ucywilizowanie	50
2.5. „Naturalne” wspólnoty a „cywilizowane” stowarzyszenia	53
2.6. Krytyka „procesu cywilizowania” na tle dwudziestowiecznej krytyki cywilizacji	56
 Rozdział 3. Rozwój standardów „cywilizowanego” zachowania w Europie nowożytnej	59
3.1. Pacyfikacja popędów jako konsekwencja metodycznego kierowania życiorysem	59
3.2. Mechanizm rozprzestrzeniania się standardów cywilizowanego zachowania w okresie nowożytnym	62
3.3. Od odkrycia indywiduum do indywidualizacji	65
3.4. Mieszczańska sfera publiczna jako narodziny powszechnej obywatelskości	67
3.5. Obywatelskość jako figuracja	72
3.6. Przez indywidualizację do współczesnego „ja nie-kooperacyjnego”	74

Spis treści

Rozdział 4. Parlamentaryzm angielski jako innowacja cywilizacyjna	77
4.1. Kryzys dynastyczny i kompromis polityczny u źródeł parlamentaryzmu	78
4.2. Społeczna geneza „społeczeństwa parlamentarnego”	79
4.3. Korupcja i prosperity jako mniej oczywiste katalizatory rozwoju parlamentaryzmu	81
4.4. Nierównomierny rozwój tożsamości obywatelskiej	84
4.5. Subtelni gentlemani a plebejski sport	85
4.6. Parlamentaryzm i sportyzacja jako cywilizacyjne sprzężenie zwrotne	86
4.7. Podsumowanie	88
 Rozdział 5. Społeczeństwo obywatelskie jako właściwa droga cywilizacji w oświeceniowej myśli anglosaskiej	91
5.1. Liberalne społeczeństwo obywatelskie u progu parlamentaryzmu	92
5.2. Społeczeństwo obywatelskie jako społeczeństwo cywilizowane w szkockim oświeceniu	94
5.3. Adam Ferguson jako uczestnik i komentator „szkockiego procesu cywilizowania”	96
5.4. Pedagogika klasycystycznego cywilizowania	98
5.5. Gentleman, czyli „każdy, pragnący się doskonalić”	101
5.6. Rząd reprezentatywny jako rząd dla społeczeństw cywilizowanych	104
5.7. Podsumowanie	105
 Rozdział 6. Obywatelskość jako element habitusu narodowego: Tocqueville w Ameryce. Kultura spotkań	107
6.1. Tocqueville jako badacz procesów długiego trwania	108
6.2. Socjogeneza amerykańskiego charakteru narodowego	109
6.3. Demokratyczność jako informalizacja obyczajów	110
6.4. Indywidualizm a obywatelskość w Ameryce Tocqueville’a	111
6.5. Fenomen duńskiej obywatelskości	116
6.6. Holenderska informalizacja i meetingizacja jako katalizatory obywatelskości	118
6.7. Podsumowanie	120
 Rozdział 7. Obywatelskość jako wektor „procesu cywilizowania” społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej	123
7.1. Demokracje naśladowcze jako demokracje bez obywateli	123
7.2. Realny socjalizm w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej jako regres obywatelskości	128
7.3. „Solidarność” jako rewolucja obywatelska	133
7.4. Transformacja w Europie Środkowej po 1989 r. jako zwrot de-cywilizacyjny?	136
7.5. Podsumowanie	139

Spis treści

Rozdział 8. Obywatelskość nowoczesna jako „ucywilizowanie” wzory nowoczesnego obywatela	143
8.1. Etos obywatelskości dysydenckiej jako tęsknota za „cywilizacją”	143
8.2. Wzór demokracji według Marii Ossowskiej	145
8.3. Osobowość nowoczesna jako fundament postawy obywatelskiej	148
8.4. Stagnacja rozwoju polskiej obywatelskości	152
8.5. Społeczny bezruch i jego przezwyciężanie	155
8.6. Składniki „cywilizowanej” obywatelskości – próba syntezy	157
 Rozdział 9. Obywatelskość jako „cywilizowanie” w perspektywie lokalnych gremiów obywatelskich	163
9.1. Metodyka badań	163
9.1.1. Od teorii do projektu badawczego	163
9.1.2. Teoria ugruntowana jako wyzwolenie energii teoretyzowania	165
9.1.3. Kodowanie zogniskowane	166
9.1.4. Ucywilizowanie jako pojęcie centralne w badaniu	167
9.2. Koncept i realizacja badania	168
9.3. Elementy składowe „cywilizowanej” obywatelskości w praktyce funkcjonowania jednostek pomocniczych samorządu terytorialnego i „stowarzyszeń przyjaciół”	172
9.3.1. Kategoria centralna: ucywilizowanie	172
9.3.2. Trwałość fasadowej organizacji życia zbiorowego	176
9.3.3. Poczucie obywatelskiej podmiotowości	180
9.3.4. Potrzeba obywatelskiego sprawstwa	186
9.3.5. Meetingizacja	194
9.3.6. Dalekowzroczność	201
 Zakończenie	207
 Aneks	213
 Literatura	215
 Summary	231
 Indeks osób	233